

לשוננו לעם

עורכים: חיים א' כהן, דוד טלשיר, יוסף עופר

מתוך

כרך מה, תשנ"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

טורא בטורא לא פגע, אינש באינש פגע

רבים הם המאמרים המוחזקים כמאמרי חז"ל ולמעשה אינם כאלה. שגירותם בפי הבריות, חכמת החיים שבמסרם, שנינותם ולרוב גם מבנם הפנימי מטעים אותנו לייחסם לתלמודים או למדרשים. אך רק לשווא נחפשם שם: לידתם מאוחרת בהרבה מתקופת חז"ל. המזכיר המדעי של האקדמיה במשך שנים רבות, ר' מאיר מדן ז"ל, היה מכנה אותם מאמרים "אמרות חז"ל שחז"ל לא ידעו עליהן".

בכלל אותם מאמרים נמצא גם הפתגם שבכותרת, הרווח גם בנוסחו העברי: "הר בהר אינו פוגע, אדם באדם פוגע", או: "הר עם הר לא נפגש, אדם עם אדם נפגש".

יש הקושרים אמרה זו עם המובא במסכת חולין (ז ע"ב): "גבה טורא בינייהו" שמובנו 'גבה הר ביניהם' (והוא חוצץ ואינו מאפשר קשר). הפתגם מופיע גם בהיפוך צלעות, דהיינו: אינש באינש פגע - טורא בטורא לא פגע; וכך הוא מובא למשל באוסף של כמה מאמרי חז"ל שלא חז"ל אמרום שראה אור בשבועון "נרות שבת" (שיצא בירושלים בשנות הארבעים בעריכתם של הרב מרדכי הכהן ויצחק ורפל [רפאל] ג (תש"ה), קונטרס נו, עמ' מג, במדור "היינו דאמרי אינשי". אך כפי שכבר כתבו רבים, הנוסח המקובל הוא זה המובא למעלה.

האמונה שפתגם זה הוא מחז"ל כל כך מושרשת, עד כי בדיון מעל דפי כתב-העת "עברי אנכי" שיצא בברודי בעריכת ברוך ווערבער (והופיע גם בשם "העברי" בלבד), טען אחד המשתתפים בו, שראה בש"ס שהיה בידו "נכתב בצדו [הכוונה לגיליון של דף ז ע"ב שבחולין] 'היינו דאמרי אינשי, טורא בטורא לא פגע אינש באינש פגע' והוא פונה לקוראים: "...וראו לחפש אחר מקום הדף הזה בכל עיר ועיר" (העברי, גיליון ו, עמ' כו; וראה הצילום להלן).

אף הסיפור הבא, ששמעתי מפי פרופ' משה דייוויס מהאוניברסיטה העברית, ימחיש את התחושה הזאת. בספטמבר 1959, בימי ביקורו הראשון של כרושצ'וב באו"ם (לא אותו ביקור שבמהלכו חלץ את נעלו ודפק בה על השולחן; מעשה הנעל אירע בביקורו השני, בספטמבר 1960) הוא השזיר בתוך

נאומו את הפתגם הרוסי (לדבריו): "הר בהר לא נפגש, אדם עם אדם נפגש" (Гора с горою не сходитя, человек с человеком столкнется). פרופ' דייוויס ש"ידע" שזאת אמרת חז"ל נזעק וטלפן אל פרופ' יחזקאל קוטשר ז"ל, ששהה באותה עת בבית-המדרש לרבנים בני-יורק. הלה הרגיעו והציע לו לבוא אל חדרו, שם יחפשו טנדו את האמרה ש"יודאי נמצאנה במדרשים". מובן שלא מצאוה, ורק בעיינם בספרו של פרופ' שאול ליברמן *Greek in Jewish Palestine* (ניו-יורק 1942, עמ' 160, הערה 112) נתחוורה להם טעותם וראו שם שליברמן מציין לקיומו של פתגם זה ביוונית וגם בערבית (וראה גם במהדורה העברית של הספר, יוונית ויוונית בארץ ישראל [שיצאה לאור בירושלים בשנת תשכ"ג], עמ' 122, הערה 110).

תשובות

(א) בגליון ב' שנה זו שאל הרה"ג החכם הכולל וכו' מוהר"ר אליהו פלעסכער כ"י להראות לו איך מקום המלחמה "טורא" צטורה לא פגע כו' » הגה זכרתי כי צימתי נעורי למדתי מש"ס (שכחתי מקום הדפוס) וכליתי בחולין (דף ז' ע"ב) בהמנעה של רבי כאשר שז מפדיון שנוים, בהמלחמה » גנה טורא צינייהו » נכתב בלדו » היינו דלמתי אינשי, טורא צטורא לא פגע אינשי צלינשי פגע » וכלאי לתפש אחר מקום הדפוס הזה בכל עיר ועיר. דור לעצמך

העברי, גיליון ו, כ"ו במרחשוון התרל"ב

והנה עוד שתי גרסאות לפתגם זה:
ספר "מראה המוסר" (= דער צוכט שפיגעל; זעליקמן אולמא פון גנצברגיר געשלעכט, פראנקפורט ת"ס) מביא (בעמ' טו) את האמרה שרווחה בזמנו בצורה פאראפראזית: "ההרים לא ימושו והאנשים לא ייפגשו". ואילו חיים בלאך בעל ה"היכל לדברי חז"ל ופתגמיהם" (ניו-יורק תש"ח, עמ' 596/7) טוען, שאמנם נפוץ הוא **טורא בטורא**, אך קיים נוסח **טורא בתורא** ("תורא" לשון זמן). בנוסף הוא מביא את פירושו של הרב ורטהיים בחיבורו "חידות

שמשון" (לצערנו, אבד כתב־היד לפני שזכה לראות אור) בהאי לישנא: "טורא בטורא לא פגע, שהר אינו פוגע בכבוד הר אחר, אבל בטבע של אדם לפגוע אחד בכבודו של חברו".

והרי עוד כמה דוגמות לדעה שהשתרשה בתודעת המשכיל העברי, שפתגם זה מחז"ל הוא.

כך כותב, למשל, ח"ש סאמעט (השפעת ספרותנו העתיקה על פתגמי העם, א, וארשה 1935[?], עמ' 32, מספר 151): "הפתגם הזה שגור הוא בפי העם בארמית. מזה נראה שהוא פתגם ישן עוד מהספרות התלמודית. הרבה ישנם דברים הנמצאים אצל הראשונים ומקורם הוא [כנראה צ"ל: הוא] בטח מהספרות התלמודית ואצלנו אינם יען שנאבדו, כנראה, במשך הזמן". ואילו החוקר וואהל (M. C. Wahl, *Das Sprichwort der hebräisch-aramäischen Literatur*, Leipzig 1871, p. 171) מביא את האמרה ואת מקבילותיה בלטינית, גרמנית, צרפתית ועוד ומציין כמקור: מדר[ש] ילקוט (ללא כל פרטים מסייעים). וכן אצל הסופר האידי י"י זינגער (די משפחה קארנאווסקי, ניו־יארק 1943, עמ' 359): "א בארג מיט א בארג... האט ער געזאגט מיט א מאמר פון דער גמרא" (= טורא בטורא... אמר [בהשתמשן] באמרה מן הגמרא). בנו, יוסף זינגר, שתרגם יצירה זו לאנגלית, הלך בעקבות אביו וכתב: "he quoted from the Gemara...". וכן תרגם מרדכי ליפסון לעברית: "טורא בטורא... פתח במאמר חכמים" (בית קרנובסקי, תל־אביב תש"ו, עמ' 348). רק אמציה פורת שתרגם מן האנגלית לא נכשל והביא: "טורא בטורא... פתח לו במאמר הבריות" (בית קרנובסקי, עם עובד 1987, עמ' 270).

ולמה זה נבוא חשבון עם זינגר, וואהל ורבים אחרים, אם המלומד ר' מרדכי וייסמן חיות (= מו"ח) מביא בספרו "משל ומליצה" (טרנוב 1860, עמ' 36, סעיף 322, הערה 2) "היינו דאמרי אנשי, טורא בטורא לא פגע... ומובא בפירש"י לחומש". כל מי שיעיין ב"אוצרות" הדנים בלשונו של רש"י או במאגרים הממוחשבים העומדים היום לרשות החוקר, יוכל לראות שמאמר זה אינו ברש"י.

אף צבי לרינמן (אוצר אמרי אבות, ירושלים 1965, ב, עמ' 408/9) מטעה כנראה את קוראיו: "...ושמעתי שנמצא בספר הקנה". שמע אך לא ראה. ואכן, שני "מחפשי אוצרות", אחד מהם הרא"ש (= ר' שמואל אשכנזי), עברו על ספר הקנה (מהדורת קראקא תרנ"ד) ולא מצאו בו את האמרה. כאמור, מימרות רבות השגורות בפינו והנשמעות כמקראיות אינן כאלה.

ביטויים כמו **קריעת ים סוף** או **ברית בין הבתרים** נחשבים בעיני הציבור, ואף הציבור המשכיל, כלקוחים מן המקרא, ולא היא - עניינם אמנם נמצא במקרא אך הציוריים עצמם באו אל העברית רק בתקופה מאוחרת יותר. ואם במקרא כך, בתחום ובתקופה המיוחסים לחז"ל על אחת כמה וכמה. ואין תִּמְהָה בדבר. האמרות והפתגמים יפים וקולעים הם, וייחוסם לחז"ל רק מראה שהעם סבר שאין זה כי אם ראוי שחכמינו, שדרכי העולם לא היו זרות להם ומצבי אנוש קרובים היו ללבם, הם שייצרום, כתמצות שכל-חיים ודעת-עולמים. חלק מן האמרות האלה אומצו גם על ידי עמים שבקרבם שכנו, חלק ודאי נוצרו במקביל, וחלק מהם קדמו במאות שנים לחז"ל ולידתם בתרבויות עתיקות שכנות ואף מרוחקות. עם זאת יש לזכור: הכול לפי מצב המחקר היום. ייתכן שהיו פתגמים שרווחו בקרב העם (אחד מהם, אולי, "קול המון כקול שדי", ובלאטינית: *Vox populi vox Dei*) ורק במקרה לא זכו להיכנס לספרות הקאנונית.

[מתוך הרצאה שניתנה בסמינריון המחלקתי של המחלקה ללשון העברית וללשונות השמיות באוניברסיטת בר-אילן, בא' באייר תשנ"ד (12 באפריל 1994). תודתי לעובדי בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים על סיועם ולאמציה פורת על המידע שסיפק לי על בית קרנובסקי ועל התצלומים שמסר לידי.]